

Saulius AMBRAZAS

KELIOS PASTABOS APIE BALTŲ KALBŲ VEDINIŲ SU PRIESAGA *-mo- DARYBOS RAIDA

Tyrinėjant baltų kalbų abstraktus, į akis krinta ta aplinkybė, kad lietuvių kalboje labai produktyvių veiksmonių pavadinimų su priesaga *-imas/-ymas*, turinčių paralelių slavų, albanų, hetitų kalbose, visai nėra latvių ir prūsų kalbose. Kaip paaiškinti šį keistą reiškinį? Anksčiau manyta, kad ir latvių kalboje kadaise egzistavę priesagos *-im(a)s* veiksmonių pavadinimų, o vėliau jie buvę išstumti atitinkamų priesagos *-um(a)s* vedinių (Endzelins LVG 337; Ambrazas DDR 24, 75–76). Tačiau gal yra ir koks kitas šios problemos sprendimo būdas?

Pirmiausia, tiek lietuvių, tiek ir latvių bei prūsų kalbose yra būdvardžių su priesaga *-imas/-ymas*, plg. lie. *tólimas/tólymas* ir la. *tállims*, pr. acc. sing. *aucktimmien* „aukštajam, viršininkui“ (Obersten) III 91₂₅ (Skardžius ŽD 209, 211; Endzelins DI IV 2 61; Endzelins LVG 332). Būdvardžių, atrodo, būta ir su kita abstraktams būdinga priesaga *-umas*, plg. sudaiktavardėjusį pr. antrop. *Auctume* (Trautmann AP 15; Mažiulis PEŽ I 116), gal ir lie. hidr. *Āgumas* Vdk, *Ródumas* Erž, *Šlekštumas* Šd (plg. Vanagas HD 201). Su priesaga *-smas* padaryti ne tik tokie veiksmonių pavadinimai, kaip *šaiksmas*, *džialūgsmas* ir pan., bet ir būdvardis *liūksmas*: *liūkti* (Frankel 374; Bammesberger, Blt IV priedas 13–15).

Darant būdvardžius, priesaga **-mo-* baltų kalbose buvo dedama ir prie kitų kamiengalių. Antai prūsų kalboje randame būdvardį *stūrintickrōms* „rūsčiai teišus“ (eiueringer) III 37₁₃ su *-ō-ms*. Lietuvių kalbos tarmėse yra keli sudaiktavardėję ypatybės turėtojų pavadinimai su *-a-mas*, pvz.: *ařdamas* „burių kartis“, *rýkamas* „staklių prietaisas“ (Skardžius ŽD 207), plg. dar pr. antrop. *Algam*, *Gedam*, *Sandam* (Trautmann AP 166). Be to, prūsų kalboje padaryta asmenvardžių ir su *-ai-m/-ei-m-*, pvz.: *Tholaim*, *Candeim* (Trautmann AP 165; Endzelins DI IV 2 62).

Kad kadaise būdvardžiai su **-mo-* baltų kalbose buvo produktyvūs, rodo iš jų išriedėję neveikiamieji dalyviai. Senuosiuose lietuvių kalbos raštuose pastebėta priesagos *-imas* veiksmonių pavadinimų mišimo su esamojo laiko neveikiamaisiais dalyviais apraiškų. J. Endzelynas (Endzelins DI III 1 585) atkreipė dėmesį į tokias daly-

vių formas kaip *pagimdimus* „pagimdomus“ WP 115, *pagirdimas* „pagirdomas“ 280a, taip pat į latvių kalbos dalyvio *darīmais* vartojimą artima abstraktui reikšme „Strickzeug“. A. Bezenbergeris (BGLS 111) yra pateikęs keletą pavyzdžių su veiksmy pavadinimais su *-amas*, formaliai sutampančiais su es. 1. neveikiamaisiais dalyviais: *po loioiamu rōdafi krauiu praleijmas* BB Sir 22, 30; *be redifchko pawadinama* (sine legitima vacatione) MT 218; *atleidama grieku* (remissione peccatorum) 277. Kai kuriose latvių kalbos tarmėse panašiai sumišę priesagos *-ums* veiksmy pavadinimai su es. 1. neveikiamaisiais dalyviais (M ü h l e n b a c h, IF XVII 416–421). Priesagos **-mo-* būdvardžių (resp. dalyvių) ir abstraktų glaudų ryšį rodo ir kitų giminiškų kalbų duomenys (H a m p, Blt IX 1 45–50; KZ XCVI 171–177).

Taigi prabaltų kalboje (kaip ir indoeuropiečių prokalbėje) priesagos **-mo-* vediniai veikiausiai galėjo žymėti tiek būdvardžius, tiek ir abstraktus (plg. S c h m a l s - t i e g, Lituanus XLII 1 64). Antai prūsų kalboje kartais tik iš konteksto galima nuspręsti, ar priesagos **-isko-* vedinys yra būdvardis, ar abstraktas, plg. *po Deiwūtiskan Enteikūsnan* „pagal dievišką patvarkymą“ (nach Gōtlicher Ordnung) III 98₅₋₆ ir *prei tenneison Deiwūtiskan* „prie jų palaimos“ (zu jhrer Seligkeyt) III 17₁₇₋₁₈. Panašiai kadaise galėjo būti vartojami ir priesagos **-mo-* vediniai.

Tad į priesagos *-imas/-ymas* abstraktus, būdingus lietuvių kalbai, ir į trijose baltų kalbose turimus būdvardžius su *-imas/-ymas* galime žiūrėti kaip į to paties medalio dvi puses. Tiesiog lietuvių kalboje paplito abstraktai su *-imas/-ymas*, o latvių ir prūsų kalbose šios priesagos vediniai taip ir liko būdvardžiais. Latvių kalboje abstraktams daryti panaudotas kitas priesagos **-mo-* variantas *-um(a)s*. Išvestinių priesagų *-imas/-ymas* ir *-umas* diferenciacijos, jų atsiskyrimo nuo senosios priesagos **-mo-* procesas veikiausiai vyko palyginti vėlai, jau formuojantis atskiroms lietuvių ir latvių kalboms. Mat L. Vabos (*m-Deverbale*) pateikti baltizmai Baltijos finų kalbose (plg. estų *põrm* „dulkės, pelenai“ < balt. **berma-* ir lie. *bėrlimas*, suomių *tarmo* „energija, jėga“ < balt. **tarpma-* ir lie. *tarpimas* ir t. t.) rodo, kad lietuvių ir latvių kalbų bendrystės laikais (galbūt dar apie VI a., kai rytų baltų gentys smarkiai pasislinko į šiaurės rytus, į Baltijos finų gyventas sritis) abstraktai buvo dar dažnai daromi su grynąja priesaga **-mo-*, panašiai kaip ir senosiose slavų kalbose (plg. Liukkonen VOS).

Visi čia pateikti duomenys leidžia tvirčiau teigti, kad veiksmy pavadinimai su **-imo-* lietuvių, slavų, albanų ir hetitų kalbose – tai paralelinės raidos rezultatas. Šias kalbas sieja tik senoji priesaga **-mo-*.

LITERATŪRA

Ambrazas DDR – S. Ambrazas, Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai, Vilnius, 1993.